

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 316.776.23:355.01

DOI https://doi.org/10.32782/2305-9389/2023.29.22

МАНІПУЛЯТИВНИЙ ВПЛИВ ДРУКОВАНИХ ТА ЕЛЕКТРОННИХ ДЖЕРЕЛ У РЕАЛІЗАЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНОГО СКЛАДНИКА СУЧАСНОГО ЗБРОЙНОГО НАСИЛЛЯ¹

Бадер Антон,

доктор політичних наук, доцент,
директор

Навчально-наукового інституту історії, міжнародних відносин і соціально-політичних наук
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID ID: 0000-0002-3670-5753

Вовк Світлана,

доктор політичних наук, доцент,
завідувач кафедри політології та правознавства

Луганського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID ID: 0000-0002-6171-4782

У статті зазначено, що агресія РФ 2014 р. супроводжувалася значним маніпулятивним тиском на український інформаційний простір. В основі трансльованих росією обґрунтувань повномасштабного вторгнення 2022 р. також покладено маніпуляції із цілою низкою понять. Підкреслено необхідність підтримки інформаційної гігієни, що неможливо без наукового аналізу технологій маніпулятивного впливу друкованих та електронних джерел інформації. Констатовано, що основними характеристиками друкованих джерел є розповсюдженість, доступність, дешевизна, можливість багаторазового використання, натомість досить низька оперативність. Електронні джерела відзначаються високою оперативністю, а радіо та телебачення – масовою аудиторією. Зазначено, що сьогодні відбуваються суттєві трансформаційні процеси у визначальних характеристиках указаних інструментів інформаційного впливу. Зокрема, розширюється присутність в Інтернет-просторі традиційних ЗМІ, виробництво контенту орієнтується на глобальний рівень та фрагментується залежно від уподобань конкретної аудиторії, застосовуються механізми інтерактивного зв'язку зі споживачем та технічні можливості маніпуляції змістом матеріалу.

Підкреслено, що на основі провідних характеристик і сучасних трансформацій друкованих та електронних джерел побудовано технології інформаційного впливу. Зазначено, що розповсюдженими є такі технологічні прийоми: уривчасте, вибіркоче інформування; «інформаційний вал»; клішування інформації; «навішування ярликів»; «експлуатація подвійних стандартів»; оприлюднення ганебної інформації щодо супротивника; «гра цифрами»; «помилкова аналогія»; конструювання повідомлень зі змістовною незбалансованістю; експлуатація авторитету певних осіб; тиражування наявних та штучно створених міфів та фейків. Визначено, що основним засобом протидії указаним маніпулятивним механізмам є комплекс політико-правових, соціально-інформаційних та освітніх і силових заходів.

Ключові слова: сучасне збройне насилля, маніпулятивний вплив інформації, друковані джерела інформації, електронні джерела інформації.

Bader Anton, Vovk Svitlana. Manipulative influence of printed and electronic sources in the implementation of the informational component of modern armed violence

The article states that the aggression of the Russian Federation in 2014 was accompanied by significant manipulative pressure on the Ukrainian information space. The justifications for a full-scale invasion in 2022 broadcast by Russia are also based on the manipulation of a number of concepts. Accordingly, the need to support information hygiene is emphasized, which is impossible without a scientific analysis of technologies of manipulative influence of printed and electronic sources of information. It was established that the main characteristics of printed sources are widespread, availability, cheapness, possibilities of multiple use, on the other hand, rather low efficiency. Electronic sources are characterized by high efficiency, and radio and television have a mass audience. It is noted that significant transformational processes

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених за грантової підтримки Національного фонду досліджень України за проектом 2021.01/002.

are taking place today in the defining characteristics of the indicated tools of information influence. In particular, the presence of traditional mass media in the Internet space is expanding, content production is focused on a global level and is fragmented depending on the preferences of a specific audience, mechanisms of interactive communication with the consumer and technical possibilities for manipulating the content of the material are used.

The article emphasizes that information influence technologies are built on the basis of leading characteristics and modern transformations of printed and electronic sources. It is noted that the following technological methods are widespread: fragmented, selective informing; "information shaft"; information clichés; "hanging shortcuts"; "exploitation of double standards"; publishing shameful information about the opponent; "numbers game"; "false analogy"; construction of messages with content imbalance; exploiting the authority of certain persons; replication of existing and artificially created myths and fakes. It was determined that the main means of counteracting the indicated manipulative mechanisms is a complex of political-legal, social-informational and educational and force measures.

Key words: modern armed violence, manipulative influence of information, printed sources of information, electronic sources of information.

Інформаційний вплив на супротивника застосовувався в межах збройного насилля практично весь період його існування. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. суттєвий прогрес у засобах комунікації забезпечив можливість проведення широкомасштабних психологічних операцій. Нові інформаційні можливості почали застосовуватися для виправдання та/або приховування збройної агресії, розв'язання внутрішніх конфліктів, роздмухування громадської непокори тощо. Україна, на жаль, не стала винятком і в 2014 р. відчула на собі агресію РФ, що супроводжувалася значним маніпулятивним тиском на наш інформаційний простір. В основу трансльованих росією обґрунтувань повномасштабного вторгнення 2022 р. також покладено маніпуляції із цілою низкою понять. Тож актуальною для нашої держави є проблема підтримки інформаційної гігієни, що, на нашу думку, абсолютно неможливо без наукового аналізу технологій маніпулятивного впливу друкованих та електронних джерел інформації.

Проблеми, пов'язані з психологічними операціям та інформаційними війнам, досить широко розкрито в науковій літературі. Проте серед вітчизняних науковців, які вивчали різні аспекти маніпулятивного впливу саме друкованих та електронних джерел, слід назвати лише декількох, зокрема Р. Додонова [1], О. Марунченко [2], Н. Вітюка [3] і В. Тарасюка [4]. Розробляли основи інформаційної оборони щодо впливу вказаних джерел С. Соловійов [5], В. Шемчук [6], А. Пелещинин та Р. Гумінський [7]. Однак комплексної роботи, присвяченої вивченню маніпулятивного впливу друкованих та електронних джерел у реалізації інформаційного складника сучасного збройного насилля, поки не існує.

З'ясовуючи прикладне значення друкованих та електронних джерел у реалізації інформаційного складника збройного насилля, спочатку, на нашу думку, слід розглянути їх види та характерні особливості. Як відомо, найбільш традиційним джерелом інформації є друковані видання різних типів. Різноманітність останніх дуже значна, відповідно, сутнісні характеристики й інформаційний вплив суттєво відрізняються. Так, суспільно-політична преса є відносно оперативною, її значна кількість виходить щоденно, однак якісні показники набагато нижчі, ніж у аналітичних та наукових видань. Зрозуміло, що на створення ґрунтовної аналітики та наукової розвідки потрібно більше часу, й видання з подібними матеріалами виходять, як правило, раз на тиждень та раз на місяць відповідно. Отже, оперативність таких матеріалів є суттєвим бар'єром для їх застосування у інформаційній війні. Поряд із цим без впливу на повідомлення подібного типу неможливо реалізувати ґрунтовну інформаційну операцію, оскільки саме вони забезпечують вплив на лідерів думок.

Загалом друковані джерела характеризуються розповсюдженістю та доступністю, у тому числі за рахунок дешевизни та наявності спеціалізованих установ, у яких концентрується та широко доступний значний пласт друкованих матеріалів, зокрема публічні та наукові бібліотеки. Окрім того, слід назвати можливість повторного або багаторазового використання джерел цього типу, що необхідно для ґрунтовного вивчення та аналізу повідомлення. Сьогодні існують й значні можливості для копіювання, тиражування та цифрового зберігання друкованих матеріалів. Основним недоліком джерел цього типу є досить низька порівняно з електронними виданнями оперативність. Зазначене пов'язано з процесами виготовлення друкованої продукції, а у випадку з аналітичним та науковим матеріалом ще й періодом їх підготовки, оформлення та перевірки редакцією. Слід також зазначити, що й популярність друкованих джерел суттєво скорочується. Так, в Україні у першій половині 2010-х років інформацію з друкованих ЗМІ отримували лише приблизно 9% громадян [1, с. 140].

Електронні джерела інформації суттєво відрізняються від друкованих оперативністю та масовістю. До вказаних засобів розповсюдження повідомлень слід віднести радіо, телебачення та мережу Інтернет. Зауважимо, що такий критерій, як масовість, однозначно пов'язаний із радіо та телебаченням, однак, незважаючи на постійний прогрес, широка розповсюдженість Інтернету характерна лише для

розвинених країн. Зокрема, у період реалізації росією прихованої агресії проти України (2014 р.) у нашій державі інформацію з електронних ЗМІ отримувало лише приблизно 16% громадян, а за допомогою телебачення – 94% [1, с. 140]. Отже, дійсною масовістю відрізняються радіо та телебачення. Окрім того, особливістю зазначених джерел є безперервний потік інформації, що унеможливорює критичне її сприйняття. Так, технологія передачі повідомлень указаними ресурсами виключає можливість повторного аналізу та концентрації уваги на певних його частинах.

Слід також зазначити, що отримання повідомлень за допомогою телебачення має певні особливості. Так, сприйняття одразу і аудіо-, і відеоінформації підвищує емоційність, що призводить до більш якісного її засвоєння. Окрім того, наочність, що посилює підсвідомі механізми, суттєво підвищує й ступінь довіри до повідомлення. Відповідно, одним із провідних засобів як внутрішнього, так і зовнішнього інформаційного впливу довгий час залишалося телебачення й лише сьогодні почало поступатися Інтернет-ресурсам, у межах яких також наявні вказані можливості.

Стосовно експлуатації у процесі інформаційних війн мережі Інтернет слід зауважити, що хоча вона і не є найбільш масовим засобом передачі-отримання повідомлень, однак має певні переваги, що виводить саме її на перший план у вказаному протистоянні. По-перше, слід підкреслити можливість віддаленого доступу до аудиторії без необхідності створення спеціальних технічних засобів передачі повідомлення, переправлення агентів на територію супротивника. По-друге, це джерело має найвищий ступінь оперативності. По-третє, серед молоді сприйняття інформації цим каналом кардинально вище, а саме ця частина населення як найбільш активна першочергово розглядається як об'єкт інформаційного впливу та маніпулювання у межах сучасних форм збройного насилля. По-четверте, обмежені можливості контролю з боку державних структур. В Інтернет-просторі нескінченно великий масив інформації, щоб контролювати або цензурувати який необхідні значні ресурси та кошти. По-п'яте, можливість експлуатації соціальних мереж, що надають перспективи розповсюдження повідомлення серед визначеної аудиторії.

Загалом до основних характеристик мережі Інтернет із погляду передачі повідомлень слід віднести оперативний доступ до найбільшого порівняно з іншими джерелами обсягу інформації. Слід підкреслити, що в Інтернеті існує можливість і повторного аналізу повідомлення, і сприйняття аудіо-, відео- та текстової інформації. Окрім того, це джерело надає найширші перспективи в копіюванні, переробці та тиражуванні повідомлень. До основних недоліків слід віднести знов-таки великий обсяг повідомлень, що створює значний інформаційний шум та суттєво ускладнює розповсюдження інформації серед необхідної аудиторії. В Інтернеті існує гіпертрофована пропозиція на інформацію, що користується попитом. Це, своєю чергою, викликає значну конкуренцію і, відповідно, ускладнює передачу повідомлень цільовій групі. Існують і фінансові обмеження, що пов'язані з наявністю у потенційного споживача інформації можливості придбання обладнання та оплати доступу до мережі.

Сьогодні зазначені інструменти реалізації інформаційного складника збройного насилля у зв'язку з упровадженням новітніх технологій напряду пов'язані з появою технічних можливостей глобальної комунікації. До вказаних інновацій передусім слід віднести розповсюдження та постійне вдосконалення комп'ютерних технологій. Загалом можливості у передачі повідомлень залежать від двох технологічно різних процесів – його побудови та безпосереднього переміщення. Стосовно першого зазначимо, що сучасна комп'ютерна техніка кардинально спростила конструювання повідомлення. Так, за допомогою бінарного коду були уніфіковані мовні бар'єри та з'явився універсальний засіб передачі різних типів інформації (аудіо, відео, текстів тощо). Супутниковий зв'язок та оптиковолоконні мережі революційним чином збільшили обсяг та швидкість передачі інформації. Слід також додати стосовно розвитку мобільного зв'язку та сучасних широких можливостей застосування мобільного телефону для доступу в Інтернет та прийому-передачі різноманітних, у тому числі й мультимедійних, повідомлень.

Усе зазначене змінило сутність, доступність, способи застосування та навіть змістовне наповнення як друкованих, так і електронних джерел інформації. О. Марунченко у дисертаційному дослідженні «Інформаційна війна в сучасному політичному просторі» висловлює позицію, що «у сучасній дослідницькій практиці утвердилася думка про те, що Інтернет кинув виклик традиційним ЗМІ, запропонувавши принципово нові форми ведення інформаційної війни. Разом із тим складно заперечувати й те, що Інтернет, по суті, запозичив багато інструментів емоційного впливу, властивих традиційним ЗМІ» [2, с. 124]. З іншого боку, сьогодні друковані видання, як правило, мають свої електронні версії. Певного розповсюдження набула так звана «електронна газета» однією з особливостей якої є те, що вона постійно оновлюється, часто добре ілюстрована, у ній немає, як правило, закінчених статей. Окрім того, існує можливість інтерактивного спілкування з читачем. Разом із тим зауважимо, що престижні

ділові, аналітичні та наукові видання насамперед орієнтовані на друкований варіант, а мережа використовується лише для дублювання матеріалів.

Стосовно найбільш масового та ефективного з погляду маніпулятивного впливу джерела – телебачення – слід констатувати декілька взаємопов'язаних процесів видозміни. З одного боку, різноманітні Інтернет-ресурси поступово перебирають на себе аудиторію телеканалів. З іншого – телебачення все більше переміщається в Інтернет-простір. Основна маса телерадіоканалів має власні сайти, де можна отримати доступ до створеної ними продукції через мережу в режимі реального часу та високої якості, транслюється їхній ефір. Зокрема, сьогодні поряд з ефірним, супутниковим та кабельним усе більшої популярності набуває й Інтернет-телебачення. Окрім того, значною тенденцією у цій сфері є спеціалізація продукту, розрахованого на інтереси конкретного споживача.

Сьогодні достатньої поширеності набувають глобальні телевізійні мережі новин, що охоплюють через різні канали передачі інформації практично весь світ. Маніпулятивний вплив за допомогою контенту новин є одним із найбільш ефективних та розповсюджених. Особливо враховуючи те, що сучасні цифрові технології відкрили широкі можливості маніпуляції, за потреби, аудіо-, відео- та фотографічними матеріалами, існує безліч засобів повної фальсифікації та навмисного розповсюдження недостовірної інформації. Загалом структура контенту вказаних ЗМІ, як правило, складається з двох компонентів: безпосередньо новин та різноманітних аналітичних програм. Аналітичні програми глобальних телевізійних мереж – необхідне доповнення до новин і орієнтовані на поточні події у світі. Це можливість пояснити події у світі, більш глибоко розкрити тему, зацікавити глядачів розвитком подій.

Так, моделювання гіперреальності в такого роду передачах доведено до рівня високого мистецтва маніпулювання аудиторією: жоден коментар не має завершеності, пов'язаний лише частково з фактичним ядром тексту-повідомлення. На екрані ми спостерігаємо абстракцію емоційного сприйняття перш за все конкретною особистістю. Далі відбувається емоційне сприйняття його політичних емблем, а на осмислення текстового матеріалу глядачеві не вистачає часу, оскільки темп пропонованих дебатів не дає змоги критично зіставляти озвучений матеріал. У кращому разі його сприйняття відбувається тільки по асоціативних зв'язках із прийнятими стандартами. Поділ цілісного матеріалу на фрагменти здійснюється так, щоб одержувач інформації не міг створити в процесі передачі загальну картину проблеми. Форми полілогу, розгорнуті роздуми задалегідь визначених учасників, жорстко перервані відповіді-запитання інших ускладнюють сприйняття. Також постійно застосовується дроблення інформації, що розсіює увагу, відволікає від основної теми за рахунок упровадження рекламних блоків, інтерактивних включень [8, с. 355].

На нашу думку, у вказаному контексті слід додати, що в країнах напівпериферійної та периферійної зон здебільшого неможливе повноцінне, незалежне функціонування якісних телеканалів, оскільки вони не окупаються з незалежних джерел, за рахунок продажу продукту та реклами. Відповідно, в аудиторії вказаних держав існує потреба у заповненні цього інформаційного вакууму, що реалізується через споживання продукції або світових, або місцевих, підконтрольних певним структурам телеканалів. Зокрема, у недемократичних та водночас конкурентних політичних системах кланово-олігархічного типу суттєве дофінансування телерадіоорганізацій та створення на них різноманітних якісних шоу-програм здійснюється саме задля збільшення аудиторії, що в подальшому переглядатиме їхні новини. В авторитарних та тоталітарних системах це взагалі засіб прямої пропаганди та маніпуляції масовою свідомістю.

Інтернет-ЗМІ сьогодні також зазнають суттєвих змін. У вказаному процесі можна виділити три основні тенденції. По-перше, через необхідність фрагментації аудиторії вони балансують між універсальним та спеціалізованим наповненням контенту. Відповідно, у вже наявних та популярних ЗМІ вказаного типу засновуються та розвиваються різноманітні рубрики вузької тематичної спрямованості. По-друге, в Інтернеті суттєво змінюється кон'юнктура ринку центральних та локальних видань на користь читачів з інших регіонів, а отже, перерозподіляються й змістовні пріоритети. По-третє, широко застосовуються інтерактивні технології спілкування зі споживачем продукту [8, с. 356].

На основі подібного ефекту інтерактивного спілкування заснована й експлуатація соціальних мереж. Сьогодні Інтернет-видання, а також друковані ЗМІ та телерадіокомпанії паралельно з офіційними сайтами мають і сторінки у соціальних мережах. Із метою інформаційного маніпулювання суб'єкти геополітичного протистояння створюють та підтримують самостійні, незалежні від ЗМІ групи в соцмережах.

Низка вітчизняних військових експертів у галузі інформаційних війн (Р. Штонда, Н. Паламарчук, С. Островський) на основі аналізу робіт та досліджень попередників виділили такі можливі механізми використання соціальних мереж у межах інформаційного протистояння:

- створення атмосфери бездуховності та аморальності, негативного ставлення до культурної спадщини;
- маніпулювання суспільною свідомістю і політичною орієнтацією соціальних груп населення країни з метою створення політичної напруженості та хаосу;
- дестабілізація політичних відносин між партіями, об'єднаннями і рухами з метою провокації конфліктів, розпалення недовіри, підозрілості, загострення політичної боротьби, провокування репресій проти опозиції, провокації взаємознищення;
- зниження рівня інформаційного забезпечення органів влади та управління, інспірація помилкових управлінських рішень;
- дезінформація населення про роботу державних органів, підрив їхнього авторитету, дискредитація органів управління;
- провокування соціальних, політичних, національних та релігійних зіткнень;
- ініціювання страйків, масових заворушень та інших акцій економічного протесту;
- ускладнення прийняття органами управління важливих рішень;
- підрив міжнародного авторитету держави, його співробітництва з іншими країнами;
- нанесення шкоди життєво важливим інтересам держави в політичній, економічній, оборонній та інших сферах [9, с. 191].

Цікаві дані із зазначених вище процесів приводить у своїй розвідці Н. Вітюк: «Значну роль у пропаганді почали відігравати соціальні мережі. «Тролі» й «боти» транслюють потрібні суб'єкту впливу спеціально підготовлені повідомлення та коментарі, розпалюючи гострі дискусії, які спонукають до дестабілізації соціосистеми, готують цільову аудиторію до активності, вигідної суб'єкту впливу. Причому, за результатами трирічних досліджень учені Оксфордського університету встановили докази пропаганди та маніпуляції суспільною думкою в соціальних мережах у 70 країнах світу. Як повідомляється в їхньому звіті, пропаганда здійснювалася не тільки всередині держав, а й на міждержавному рівні. Найбільшою активністю відзначилися сім країн (Китай, Індія, Іран, Пакистан, росія, Саудівська Аравія та Венесуела), які намагалися за допомогою соціальних мереж впливати на громадську думку за межами своїх кордонів» [3, с. 30].

Сучасні технології створення як традиційного, так і новітнього інформаційного продукту надали можливість досить активно експлуатувати інтегративні технології з метою збільшення та утримання наявної аудиторії. Зокрема, одним з інструментів вказаного процесу стало створення для споживача інформації ефекту присутності. У вказаному контексті Н. Вітюк досить ілюстративно розкриває подібний ефект: «Емоційне посилення психологічного впливу інформації на цільову аудиторію відбувається внаслідок демонстрації подій у режимі он-лайн на телебаченні або в Інтернеті та їх експресивного коментування. Виникає так званий ефект «присутності» глядача в епіцентрі ситуації (наприклад, під час ворожого обстрілу, акцій протесту, революційних подій тощо)» [3, с. 36].

В. Тарасюк у дисертаційному дослідженні «Політико-правові засади застосування інформаційних технологій в умовах гібридної війни» висловлює досить показові з погляду поставленої проблеми тези: «Сучасні технологічні здобутки в інформаційно-комунікативній медіасфері спрямовано на опанування волі, розуму та емоцій людини. Дотримання цих стандартів глибини проникнення є гарантією конкурентоспроможності та затребуваності ЗМК/ЗМІ на інформаційному ринку. Водночас діджиталізація медіа стала початком нового етапу розвитку інформаційного суспільства, де перевага віддається візуалізації й інтерактивному отриманню даних» [4, с. 167].

На думку дослідника, сучасні технології суттєво розширили можливості застосування одного з найбільш розповсюджених інструментів пропаганди – підміни справжньої реальності штучно створеною художньою. Автор підкреслює, що вказаний механізм є безпрограшним. «У будь-якому випадку, це доводять три характеристики: художня віртуальність несе всі ті характеристики, які потрібні; художня віртуальність може тиражуватися у будь-яких кількостях; художня віртуальність привертає увагу глядача/читача, оскільки створена в межах управління увагою, а не системи пошуку істини, і в цьому її сила», – пише В. Тарасюк [4, с. 167].

На основі з'ясованих характеристик друкованих та електронних джерел інформації, а також сучасних трансформацій і тенденцій їх розвитку відкривається перспектива з'ясування механізмів реалізації через них таких елементів інформаційного складника збройного насилля, як провокація, дезінформація, психологічний тиск, диверсифікація суспільної свідомості та створення мозаїчного контенту. Так, О. Марунченко називає вербальні та невербальні засоби впливу на аудиторію, що застосовуються у повідомленнях, які розповсюджуються сучасними електронними джерелами інформації. Зокрема,

дослідник називає такі: «встановлення новинного порядку денного; підбір джерел інформації; символізація подій, людей і явищ, створення та використання особливої лексики; посилені візуалізація інформаційних матеріалів, проведення історичних аналогій; персоналізація подій; фрагментація» [2, с. 120–121]. Окрім того, автор зазначає, що сучасні ЗМІ займаються активною експлуатацією «символів, міфів, особливої мови, ритуалів й ідеології при описі подій...» [2, с. 121].

Загальну технологію маніпулювання за допомогою експлуатації комплексу друкованих та електронних джерел у межах інформаційної війни найбільш показово, на нашу думку, розкрив О. Чумиков. Автор виділив три технологічні етапи реалізації указанного впливу. Так, перший етап реалізується через спрямування на цільову аудиторію супротивника так званого «інформаційного валу» – постійного, масштабного та несистематизованого потоку інформації. Другий етап пов'язаний із сегментацією інформаційного впливу, що реалізується після формування стабільної довіри до контенту. Третій етап зав'язаний на впровадженні об'ємного й інтерактивного обміну повідомленнями із цільовою аудиторією, а також формуванні її інформаційної закритості [2, с. 122].

На думку О. Марунченка, у межах реалізації подібної технології активно застосовуються дезінформування та фальсифікація інформації про певні події та факти. Зокрема, дослідник пише: «Із метою штучного конструювання політичних реакцій і запитів населення крім маніпулювання використовуються дезінформація та фальсифікація відомостей. Дезінформація може виступати складовою частиною маніпулятивних технологій як особливого виду інформаційного впливу, спрямованого на приховування комунікатором власних цілей, але при цьому збуджуючи у реципієнта наміри, що збігаються не з його власними бажаннями, а з інтересами даного комунікатора» [2, с. 122]. Зрозуміло, що найбільш ефективним у вказаному контексті є «часткове, дозоване використання правдивої інформації, яке дає змогу представити подію в потрібному та спотвореному вигляді» [2, с. 123].

Важливою є й така теза зазначеного дослідника щодо застосування механізмів маніпулювання суспільною свідомістю: «Залежно від цілей ретельного приховуваного управління мисленням і поведінкою контрагента вибираються й відповідні інформаційні прийоми, наприклад уривчасте і вибіркоче інформування, коли реципієнту дається неповна інформація про події, а також «вал інформації», який не дає змоги людині відрізнити суттєве від несуттєвого, «зминає» будь-які орієнтири та пріоритети свідомості й кидає її у стан розгубленості. До найбільш показових прийомів маніпулювання можна віднести й клішування інформації, тобто використання готових образів, значень і стереотипів, які не потребують смислової обробки і тому викликають однозначну програмовану реакцію, що знижує поріг критично сприйнятої інформації. Наприклад, за радянських часів негативне значення мали образи капіталізму, приватної власності, а позитивне – соціалізм, із яким асоціювався цілий набір позитивних якостей і моментів: мир, стабільність, ясність світогляду і т. д. Такі клішовані образи, що тяжіють до чорно-білого зображення світу політики, часто використовують для розпалювання соціальної, національної та релігійної ворожнечі між людьми» [2, с. 123].

Окрім зазначеного, до розповсюджених засобів маніпулювання за допомогою друкованих та електронних джерел інформації спеціалісти відносять: «навішування ярликів», «експлуатацію подвійних стандартів», оприлюднення ганебної інформації щодо супротивника, «гру цифрами», що призводить до викривлених висновків цільовою групою, «помилкову аналогію». Останній із указаних прийомів застосовують шляхом маніпулятивного формування в аудиторії аналогії між схожими, однак принципово відмінними за наслідками явищами. Як правило, подібною інформацією намагаються здійснювати стимулювання в суспільстві наявних протиріч соціального, національного, релігійного або мовного характеру [2, с. 123, 124].

У подібних до зазначених вище маніпулятивних технологіях використовується ще низка прийомів, зокрема конструювання повідомлень зі змістовною незбалансованістю, коли в них акцентується увага на певній інформації, а інша свідомо приховується. Як правило, у таких тенденційних матеріалах високий рівень емоційного висловлювання власної думки автора, та загалом основна ставка робиться на емоційні механізми сприйняття інформації. Досить розповсюдженою в указаній сфері є експлуатація авторитету певних осіб, коли увага в поданій інформації концентрується на титулах, наукових званнях, займаній посаді, особистих досягненнях респондента тощо, однак зміст повідомлення є неаргументованим, а подекуди нелогічним. У вказаному процесі повідомлення конструюються на основі наявних або штучно створених та поширених у суспільній свідомості міфів та фейків.

На нашу думку, слід урахувати, що ефективність маніпулятивного впливу друкованих та електронних джерел у межах інформаційного складника збройного насилля суттєво залежить і від характеристик аудиторії та ситуації, у межах яких відбувається розповсюдження повідомлення. Н. Вітюк наводить обставини, що суттєво впливають на вказаний процес: наявна практична можливість поширення

інформації серед чисельно великих груп населення; нестабільна суспільно-політична ситуація в країні або регіоні; спрямованість впливу на конкретну цільову аудиторію; різні сектори аудиторії мають слабкі й неузгоджені між собою настанови та цінності; наявні обмежені можливості отримання й перевірки інформації з альтернативних джерел; довіра аудиторії до джерела інформації; невисокий рівень медіаграмотності цільової аудиторії; гіпертекстуальність медіасередовища; відбувається формування настанов щодо нових, незнайомих об'єктів однак пропагандистські повідомлення не вступають у серйозний конфлікт з ідентичностями реципієнтів і не викликають у них опір; багаторазове, систематичне повторення пропагандистських повідомлень [3, с. 32, 33].

На основі наведеного вище аналізу з'являється можливість визначити найбільш ефективні засоби протидії маніпулятивному впливу друкованих та електронних джерел і критеріїв організації інформаційної оборони у цілому. Слід зазначити, що сьогодні одним із найбільш дієвих комплексних заходів у вказаній сфері вважається побудова протидії інформаційній агресії за рахунок упровадження стратегічної комунікації, заснованої на рефлексивному управлінні. Відповідно до вказаного підходу, основними завданнями є: демонізація й деморалізація супротивника; легітимізація своїх дій в очах населення; мобілізація цільових груп населення; підтримка власних політичних еліт. Із метою розв'язання вказаних завдань у межах стратегічної комунікації реалізуються: моделювання поведінки супротивника; імітація його рішень залежно від умов; вибір найефективнішого інформаційного впливу; вибір каналів впливу [10, с. 138].

С. Соловійов у вказаному контексті зазначає: «Інфооборона (на відміну від протиборства) не означає лише реакцію на інформаційну операцію супротивника. Насамперед, інформаційна оборона – це готовність до інформаційного нападу, передбачення його основних характеристик (форм, спрямованості, строків). Інфооборона повинна спрямовуватися на зменшення наслідків нападу, в ідеалі – на його недопущення, зменшення інтенсивності або використання сил супротивника для нанесення шкоди йому самому» [5, с. 7].

Розкриваючи зазначену тезу, дослідник визначає такі завдання інформаційної оборони: підготовка цільової аудиторії до критичного сприйняття інформації супротивника; вивчення слабких місць супротивника в інформаційній та віртуальній сферах із метою використання їх у своїх інтересах; інформаційний вплив на населення країни-агресора для можливого тиску громадських інституцій на керівництво держави; розвиток вітчизняної системи міжнародного інформаційного мовлення; створення якісних інформаційних та віртуальних продуктів; патріотичне виховання молоді у системі освіти [5, с. 7, 8].

В. Шемчук, аналізуючи поставлену проблему, пише, що серед «принципів інформаційної оборони пропонується виокремити, по-перше, постійність – безперервне здійснення заходів щодо відслідковування дій потенційного суперника у фізичному, інформаційному, віртуальному просторах; розроблення й утілення стратегій впливу на супротивника в інформаційному та віртуальному просторах; підготовки фахівців застосування методів інформаційної роботи; створення цілеспрямованого, узгодженого між органами публічної влади та основними громадськими акторами інформаційного супроводу дій держави; проведення роз'яснювальної роботи з населенням. По-друге, комплексність – узгоджене використання різноманітного інструментарію, каналів, методів тощо для доставки власних смислів і захисту від чужих. Завдяки цьому створюється синергетичний ефект, досягається всеохопність цільових аудиторій, зменшується багатоваріантність сприйняття повідомлення. По-третє, оперативність – швидке реагування в інформаційному просторі на зміни в діях супротивника в усіх трьох просторах (ідеться як про загрози з його боку, так і про використання в наших інтересах помилок супротивника, його проблем). Загалом це означає інформаційну перевагу, дає змогу запобігти подальшому просуванню ідей противника, мобілізувати персонал і громадськість до інформаційної оборони, зберегти чи розподілити ресурси. По-четверте, залучення населення – можливість для активної частини населення, лідерів громадськості взяти участь в інформаційно-комунікативній діяльності, наданні та отриманні консультацій, співпраці з військовими та фахівцями» [6, с. 34].

У науковій літературі достатньо розповсюдженим є опис політико-правових заходів протидії інформаційній агресії. Зокрема, в об'ємній Юридичній енциклопедії подаються такі критерії організації інформаційної безпеки держави: законодавче формування державної інформаційної політики; створення можливостей досягнення інформаційної достатності для ухвалення рішень суб'єктами права; гарантування свободи інформаційної діяльності та права доступу до інформації; усебічний розвиток інформаційної структури; підтримка розвитку національних інформаційних ресурсів; створення й упровадження безпечних інформаційних технологій; захист права власності держави на стратегічні об'єкти інформаційної інфраструктури; охорона державної таємниці; створення загальної системи

охорони інформації; захист національного інформаційного простору; установлення законодавством режиму доступу іноземних держав до національних інформаційних ресурсів; законодавче визначення порядку поширення інформаційної продукції зарубіжного виробництва [11, с. 714].

Розглядаючи організацію інформаційної оборони відносно визначених видів джерел, слід зазначити, що у держави існує значний арсенал правових, адміністративних і силових засобів протидії пропаганді через друковану продукцію. Пояснюється це тим, що розповсюдження друкованих джерел завжди зав'язане на діяльності певних матеріальних об'єктів. Протидія може бути побудована на призупиненні або повній забороні діяльності певного елемента в ланцюзі створення такої продукції: редакції, типографії, логістичних і транспортних компаній. Стосовно електронних джерел ситуація набагато складніша, адже сучасні технології надають можливість створювати та реалізовувати подібний контент дистанційно з території іншої держави.

А. Пелешин та Р. Гумінський, розкриваючи механізм маніпулятивного впливу соціальних мереж, визначають основні проблеми протидії, що, на нашу думку, характерні для Інтернет-ресурсів загалом. Зокрема, дослідники наголошують, що провідними обмеженнями у побудові стратегії інформаційної оборони вказаної сфері є:

1) відсутність географічних кордонів та обмежень для миттєвого поширення, збирання, обробки та використання інформації, унаслідок чого Інтернет із його глобальними комунікаціями залишається поза сферою правового регулювання законів будь-якої держави, яка завжди має певну обмежену територію, на яку поширюється її суверенітет (поняття юрисдикції або дії нормативно-правового акту у просторі);

2) анонімність, яка підриває традиційне застосування юридичної відповідальності за скоєне правопорушення або злочин в інформаційній сфері, що забезпечує високий рівень латентності та низький рівень розкриття правопорушень;

3) легкодоступна змінюваність інформації в електронній формі: на відміну від стабільної документально оформленої інформації електронна інформація не має форми, сталої у часі та просторі [7, с. 197].

У межах пошуку механізмів протидії маніпулятивному контенту новин, що реалізується через електронні джерела інформації, слід зазначити, що, на думку Д. Золотухіна, окрім державно-правових механізмів боротьби з «фейковими новинами», досить ефективними є такі заходи:

- поширення власного нарративу;
- спростування і розвінчування фейків;
- застосування механізмів суспільної відповідальності за поширення «фейкових новин» і розбудову саморегуляції та співрегуляції медіасередовища.

Учений вважає, що «одним із таких способів є підвищення медіаграмотності суспільства – комплекс превентивних заходів з удосконалення здатності громадян самостійно виявляти фейки, опиратися маніпулятивному впливу, підлаштовуватися під зміни інформаційного середовища, розвивати власне критичне сприйняття до інформації» [12, с. 82].

Стосовно протидії поширенню маніпулятивних повідомлень у соціальних мережах військові експерти виділяють декілька засобів, що необхідно застосовувати в комплексі, зокрема: «силові методи – закриття серверів; юридично-правові методи – притягнення до кримінальної відповідальності учасників соціальних мереж та провайдерів, які надають послуги доступу до Інтернету; Інтернет – цензура; моніторинг соціальних мереж та протидія методами інформаційного впливу» [9, с. 191]. Слід констатувати, що реалізація зазначеного на практиці – досить складний процес, що потребує значних фінансових, кадрових, інтелектуальних та адміністративних ресурсів. Підкреслимо, що вказані можливості не завжди наявні у країнах напівпериферійної та периферійної зон, що робить їх практично беззахисними перед загрозами подібного типу.

Таким чином, провідними інструментами реалізації інформаційного складника сучасного збройного насилля є друковані та електронні джерела. Основними характеристиками перших є розповсюдженість, доступність, дешевизна, можливості багаторазового використання, натомість досить низька оперативність. Електронні джерела відзначаються високою оперативністю, а радіо та телебачення – масовою аудиторією. Сьогодні відбуваються суттєві трансформаційні процеси у визначальних характеристиках указаних інструментів інформаційного впливу. Зокрема, розширюється присутність в Інтернет-просторі традиційних ЗМІ, виробництво контенту орієнтується на глобальний рівень та фрагментується залежно від уподобань конкретної аудиторії, застосовуються механізми інтерактивного зв'язку зі споживачем та технічні можливості маніпуляції змістом матеріалу.

На основі зазначених характеристик та трансформацій побудовано сучасні технології інформаційного впливу. Так, розповсюдженими є такі технологічні прийоми: уривчасте, вибіркоче інформування;

«інформаційний вал»; клішування інформації; «навішування ярликів»; «експлуатація подвійних стандартів»; оприлюднення ганебної інформації щодо супротивника; «гра цифрами»; «помилкова аналогія»; конструювання повідомлень зі змістовною незбалансованістю; експлуатація авторитету певних осіб; тиражування наявних та штучно створених міфів та фейків. Основним засобом протидії указаним маніпулятивним механізмам є комплекс політико-правових, соціально-інформаційних та освітніх і силових заходів. На нашу думку, у подальшому логічно застосувати отримані в розвідці напрацювання задля побудови ефективного механізму формування критичного мислення громадян в умовах збройного насилля.

Література:

1. Гібридна війна: in verbo et in praxi : монографія / за заг. ред. Р.О. Додонова. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. 412 с.
2. Марунченко О.П. Інформаційна війна у сучасному політичному просторі : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Одеса, 2013. 208 с.
3. Вітлюк Н. Особливості дискурсу політичної пропаганди в умовах інформаційно-психологічної війни. *Збірник наукових праць. Психологія*. 2019. № 24. С. 29–38.
4. Тарасюк В.М. Політико-правові засади застосування інформаційних технологій в умовах гібридної війни : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Київ, 2018. 261 с.
5. Соловйов С.Г. Теоретичні засади інформаційної оборони. *Державне будівництво*. 2015. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2015_1_8 (дата звернення: 17.10.2023).
6. Шемчук В.В. Інформаційна безпека та інформаційна оборона в контексті розвитку вітчизняної доктрини й законодавчої основи. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2019. Т. 30. № 4. С. 31–37.
7. Пелешишин А.М., Гумінський Р.В. Загрози інформаційній безпеці держави в соціальних мережах. Загальні питання. *Наука і техніка Повітряних сил Збройних сил України*. 2012. № 2. С. 193–199.
8. Бадер А.В. Збройне насилля як фактор впливу на функціонування та зміну політичних систем : дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02. Старобільськ, 2020. 454 с.
9. Штонда Р.М., Паламарчук Н.А., Островський С.М. Соціальні мережі в Інтернеті як інструмент загрози в Національній системі кібербезпеки України. *Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави*. IX Всеукраїнська науково-практична конференція : збірник тез наукових доповідей. Київ, 2018. С. 190–192.
10. Сальнікова О., Сівоха І., Іващенко А. Стратегічні комунікації в сучасних війнах гібридного типу. *Social development & Security*. 2019. Vol. 9. № 5. С. 133–142.
11. Юридична енциклопедія : у 6 т. / відп. ред. Ю.С. Шемшученко. Київ : Укр. енциклопедія, 1998–1999. Т. 2. 744 с.
12. Золотухін Д.Ю. Боротьба з «фейковими новинами»: досвід України та рекомендації. *Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави*. IX Всеукраїнська науково-практична конференція : збірник тез наукових доповідей. Київ, 2018. С. 78–82.